

Avisoppgjøret som aldri kom

101179

27/2-91

Av Harald Skjøsberg

Ennå finnes det steiner å vende på i norsk okkupasjonshistorie. Journalisten og historikeren Guri Hjeltnes har med boka «Avisoppgjøret» tatt for seg en av dem: Den norske pressens holdning under krigen, og – vel så viktig – det manglende oppgjøret etterpå.

Bare det å røre ved komplekset, er ytterst fortjenestefullt. Opp til denne dag har det eksistert mange myter om norsk presse og annen verdenskrig. Kanskje mytene i særlig grad har vært knyttet til gamle Aftenposten, som utkom hver eneste hverdag under hele okkupasjoner. «De fleste åra under ledelse av en innsatt NS-redaktør. Var Aftenposten følgelig et naziorgan? Løp avisa okkupantenes ærend? Ja – var det slik at grunnlaget for denne avisas dominerende etterkrigsposisjon faktisk ble lagt under krigsåra?

Ikke uten grunn avslutter Hjeltnes boka med en fyldig og grundig framstilling av Aftenpostens rolle. «Eksamplet Aftenposten», kaller hun kapitlet – og tittelen synes velvalgt. For tross alt var Aftenposten bare et eksempel. Av de omlag 260 avisene som utkom 9. april 1940, fortsatte 114 av dem ufortrødent videre, krig og okkupasjon til tross. Og, et helt sentralt poeng hos Hjeltnes: Oppslaget sank ikke! Annonsemengden steg. Færre aviser fikk dele et marked som heller vokste enn minket.

Kravet om presseoppgjør kom raskt etter frigjøringen

Kravet om et oppgjør i pressen reiste seg raskt etter frigjøringen. Rimelig nok var det Arbeiderpartiets aviser som førte an. På ett meget interessant unntak nær, var praktisk talt samtlige Ap-aviser blitt stanset. I mai 1945 møtte de et hungrende marked med en ødelagt, delvis demontert presse, med et ruinert annonsemarked og med en journalistisk og teknisk stab som var blitt spredd for alle vinder.

Og det interessante unntaket? Avisas Kongsvinger Arbeiderblad, som i 1943 fikk navnet Glåmdalen. Redaktør fra 1941 var Rolf Jacobsen – lyrikeren. Han overtok i forståelse med gammel-redaktør Aksel Zachariassen, som etter hvert ble arrestert av tyskerne. Hva Zachariassen ikke visste, var at Jacobsen hadde meldt seg inn i NS høsten 1940. Etter krigen ble Jacobsen strengt straffet, på tross av gode skussmål: Tre og et halvt års tvangsarbeid. Han slapp ut i oktober 1947.

Hvordan ble så de avisene behandlet som hadde utkommet under hele krigen? Guri Hjeltnes viser hvordan presseoppgjøret fulgte den samme ubønnhørlige logikk som krigsoppgjøret for øvrig: Fra raseri – grensende til hevntørst – i retning stadig sterkere ønske om forsoning. Fra krav om oppgjør med «landssvikorganene» (redaktør Jon Vraa i Drammen, til en erstatningssum som for Aftenpostens vedkommende beløp seg til latterlige kr 100 000, rett nok i den tidas pengeverdi).

Denne prosessen får vi følge til gangs. Det kan være en innvending mot Guri Hjeltnes' bok at de juridiske og forvaltningsmessige aspektene skyves vel sterkt i forgrunnen – til fortregning for de mer moralske betonte spørsmål. Et helt sentralt poeng som hun stadig kommer inn på, men ikke drøfter grundig nok, er for eksempel dette: Kunne man stille andre krav overfor pressen enn overfor andre bedrifter? Ga pressens rolle som opinionsdanner avisene særskilte forpliktelser? De stansede avisene, som for øvrig organiserte seg i 1945 for å ivareta sine felles interesser, benekter med styrke dette. Det må være lov å si det, nesten 50 år etter: Denne vegringen i forhold til et særskilt demokratisk ansvar, synes fremdeles forstemmende.

Hvorfor ble det så ikke noe rettsoppgjør i avisverdenen? I tillegg til det stadig økende ønsket om forsoning, er det i hvert fall ett sentralt aspekt som Hjeltnes legger vekt på: Regjeringens defensive holdning. Etter valget i 1945 fikk landet en ren Arbeiderparti-regjering. Justisminister O. C. Gundersen hadde intet ønske om omfattende prosesser. Hans reservasjoner kan synes for-

Guri Hjeltnes behager spørsmålet om hvorfor det ikke ble noe skikkelig rettsoppgjør i avisverdenen. Redaktør Jon Vraa i Fremtiden krevde oppgjør med «landssvik-organene». Han ble ikke hørt av Arbeiderparti-regjeringen. (Foto: Ole C. H. Thomassen)

■ ■ En defensiv holdning fra regjeringen, sammen med et voksende ønske om forsoning, førte til at vi aldri fikk et skikkelig rettsoppgjør om avisenes rolle under den annen verdenskrig. Historiker Guri Hjeltnes' bok, «Avisoppgjøret etter 1945» drøfter blant annet dette.

stælige. Det var opposisjonens aviser som ville blitt rammet – partiets egne hadde profittert. Anklagene om sensur ville ha ligget like for hånden.

Dessuten var de ikke-stansede avisene formidable motstandere. De største, i særdeleshet Aftenposten, hadde store ressurser å sette inn til sitt forsvar. Mange – også av Hjemmefrontens folk – var villige til å tale deres sak: Et sentralt punkt til avisenes forsvar var at de aldri var blitt bedt om å stanse, verken av Hjemmefront-ledelsen eller av regjeringen i London. Og endel hadde tidlig fått praktisk på seg en uønsket nazisjef. Et ekstrekt eksempel var Stavanger Aftenblad. Mens redaktør og aviseier Christian Oftedal satt dødsdømt i Tyskland – han ble for øvrig benådet – fortsatte avisa å komme ut. Skulle eieren Oftedal belastes dette?

De moralske betonte spørsmål blir skjøvet i bakgrunnen

Ved bruk av denne typen eksempler får Guri Hjeltnes effektivt vist hvor komplisert avisoppgjøret egentlig var. Hun betoner også de mer «hverdagslige» problemene, som sannelig kunne være dramatiske nok. For også den gang betydde aviser arbeidsplasser, bare Aftenposten alene hadde 1000 ansatte. Hva skulle skje med dem hvis avisa gikk inn? Guri Hjeltnes viser hvilke dødsens alvorlige valg den tidas aviseiere og redaktører sto overfor.

«Jeg har forsøkt å holde avstand, stoffet er dramatisk og meningsmettet nok, om ikke også forfatteren av boken skulle gå inn å delta i oppgjøret med hud og hår», sier Guri Hjeltnes i forordet. Denne målsettingen fyller hun. Med denne boka framstår hun som en typisk – og kompetent – representant for en ny generasjon historikere, som behandler krigshistori-

en mer emosjonsløst enn sine eldre forgjengere.

Enkelte innen denne generasjonen er blitt beskyldt for å forveksle objektivitet med holdningsløshet. Beskyldningen rammer ikke Guri Hjeltnes. Samtidig som hun får fram det kompliserte, markerer hun holdning der det er naturlig. Hun gjør for eksempel ingen forsøk på å skjule sin beundring for redaktør Trond Hegna som i sin avis «I. mai» (i dag Rogalands Avis) skrev den modige lederen «Ingen nordmann til salg» høsten 1940. Det er også åpenbart hva hun synes om de skarve 100 000 som Aftenposten måtte ut med så seint som i 1949.

For slik ble altså avisoppgjørets fasit: Ikke-stansede aviser betalte inn en sum til staten. De stansede fikk erstatning i hvert fall deler av sitt tap. For de avisene som var blitt stanset, var beløpet skuffende lavt, ja, var avisoppgjøret i seg selv en nokså gedigen skuffelse. Likevel viser Hjeltnes at de stansede avisene fikk rause erstatninger i Norge, sammenliknet med andre okkuperte land.

Når det gjelder illustrasjoner, har man denne gangen satsset utradisjonelt: I stedet for de vanlige bildene, har tegneren Finn Graff fått illustrere boka. Dette fungerer ikke godt. Graffs tegninger er ikke dårlige i og for seg, men fotografier ville vært vesentlig mer opplysende og interessant.

BØKER

Guri Hjeltnes: «Avisoppgjøret etter 1945»

Aschehoug. 407 sider. Kr. 295,-